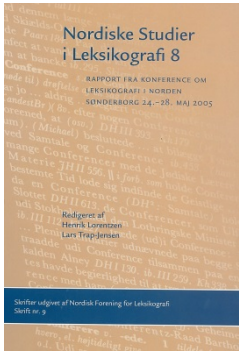

NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel:	Språkstadieordböcker nu och då	
Forfatter:	Ulrika Djärv	
Kilde:	Nordiska Studier i Leksikografi 8, 2006, s. 53-64 Rapport från Konferens om lexikografi i Norden, Göteborg 27.-29. maj 1999	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive	

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Språkstadieordböcker nu och då

Period dictionaries past and present. This paper deals with the typological distinction of synchrony and diachrony in period dictionaries, particularly K.F. Söderwall's *Ordbok öfver svenska medeltidsspråket* (*Sdw*) (1884-1918). First of all the established definitions of the lexicographic terms synchronic and diachronic are given. Then follows an argument for a different set of concepts regarding the descriptive methods in period dictionaries: either describing the language as a system or focusing on the changes it undergoes (essentially regardless of the length of the period). These concepts are also – with some hesitation – labelled as synchrony and diachrony respectively. In order to concretise these concepts, different synchronic and diachronic descriptive methods applicable to different information categories in period dictionaries are presented. Finally, an article in *Sdw* is briefly discussed. This article does not strongly demonstrate the use of either a synchronic or a diachronic descriptive method.

1. Inledning

I mitt pågående avhandlingsarbete om K.F. Söderwall som historisk lexikograf undersöker jag hans språkstadieordbok *Ordbok öfver svenska medeltids-språket* (1884-1918) (*Sdw*) ur ett lexikografihistoriskt perspektiv. Det övergripande syftet är att undersöka lexikografens och ordbokens förhållande till samtidens lexikografiska praxis. Grundantagandet är att lexikografisk praxis, och därmed lexikografiska produkter, har sin grund i samtidens språkvetenskapliga teoretiska och metodiska tankesystem och hypotesen är att dessa förhållanden låter sig utläsas genom analys av ordböckernas utformning och innehåll.

I denna artikel presenteras ett problemområde som har aktualiserats i avhandlingsarbetets inledningsskede, nämligen den grundläggande typologiseringen av språkstadieordböcker som Söderwalls medeltidsordbok, närmare bestämt distinktionen mellan synkronisk respektive diakronisk beskrivningsmetod. Först redovisas och diskuteras vedertagna definitioner av dessa termer samt den därmed sammanhängande distinktionen mellan samtidsordböcker respektive historiska ordböcker. Därefter definieras den beskrivningsmetodiska begreppsdistinktion som jag vill göra och som jag i brist på bättre termer benämner synkronisk respektive diakronisk. Slutligen presenteras ett uppslag till en undersökning av hur dessa synkroniska och diakroniska beskrivningsmetoder kan realiseras i språkstadieordböcker och hur de realiseras i *Sdw*.

2. Vedertagna definitioner

Söderwalls medeltidsordbok är tvivelsutan en historisk ordbok då den beskriver ett språk som är äldre än lexikografens samtidsspråk. Söderwall var även i allra högsta

grad inblandad i arbetet med *Svenska Akademiens ordbok (SAOB)*, som också ofta karaktäriseras som historisk, vilket känns intuitivt tilltalande. Den till synes okomplicerade termen historisk tycks emellertid inte användas enhetligt (jämför t.ex. Reichmann 1984:460 och Wiegand 1984:557f med Jonsson 1992:232 och Bandle 2002, se även Nerlich 1992:51). Nordisk lexikografisk terminologi har dock fördelen av att vara stadfast i *NLO* (1997) som tillsammans med Svensén (2004) utgör källan för följande definitioner av termerna samtida respektive historisk samt de därmed nära förknippade termerna synkronisk respektive diakronisk.

Man kan också klassificera ordböcker efter deras förhållande till tiden. Man skiljer mellan synkroniska ordböcker, som beskriver språkets tillstånd under ett begränsat skede, och diakroniska ordböcker, som beskriver språkets utveckling under en längre period. Man skiljer också mellan historiska ordböcker, som beskriver en äldre tids språk, och samtidsspråkliga ordböcker, som beskriver samtida språk. (Svensén 2004:28)

Tillsammans kan de fyra termerna kombineras för en grundläggande typologisk distinktion som i figur 1. Enstaka exempel i figur 1 kan möjligen förefalla kontrainuitiva, framförallt det faktum att *SAOB* definieras som en samtidsordbok, vilket dock ska förstås som historisk-samtidsordbok.¹ Då min avsikt inte är att ifrågasätta vedertagna definitioner – utan snarare att definiera andra begrepp – räcker det för den fortsatta framställningen att konstatera att man räknar med historiska ordböcker av två slag: å ena sidan synkroniska historiska ordböcker som både i *NLO* och av Svensén (2004:28) exemplifieras med författar- eller verkordböcker och å andra sidan diakroniska historiska ordböcker som exemplifieras med språkstadiordböcker. Det är ordböcker av det senare slaget som står i fokus i denna framställning.

	samtidsordbok	historisk ordbok
synkronisk	t.ex. <i>Svensk ordbok</i>	t.ex. <i>Ordbok till Fredmans epistlar</i>
diakronisk	t.ex. <i>SAOB</i>	t.ex. <i>Ordbok öfver svenska medeltids-språket</i>

Figur 1. Exempel på ordbokstyper (*NLO 1997 och Svensén 2004:28*)

3. Beskrivningsmetoder, språkstadiordböcker och språkstadier

Mer besvärande för mina syften är att de båda distinktionerna samtida–historisk och synkronisk–diakronisk uppges avse tidsdimensionen. De begrepp avseende språkbeskrivningsmetoden som jag vill diskutera kan frikopplas från tidslängden. Bo

¹ D.v.s. en ordbok som behandlar både det äldre och det samtida språket (Bo Svensén, personlig kommunikation 2005-05-27).

Ralph (2000) diskuterar hur vedertagna språkstadieindelningar inverkar på språk-historikers behandling av begreppen synkroni respektive diakroni:

periodindelningen för svenska språkets historia [...] har tydligen en psykologisk effekt på oss, som får följer då vi formulerar våra problemställningar. Periodindelningen samverkar exempelvis i vissa resonemang med distinktionen synkroni–diakroni på ett sätt som kan vara ganska förvirrande. (Ralph 2000:371)

Ralph påminner också om ”att synkroni respektive diakroni är olika perspektiv på språket, dvs. egentligen utan någon tidsdimension inblandad, åtminstone då det gäller synkroni” (Ralph 2000:371) och refererar sin tidigare framförda något utvidgade användning av begreppen: ”Synkronisk språkhistoria’ skulle då innebära sådan språkhistorisk verksamhet som koncentrerar sig på synkroniska system i äldre tid, medan ’diakronisk språkhistorieforskning’ verkligen fokuserar tidsdimensionen, dvs. själva förändringen.” (Ralph 2000:372), vilket så vitt jag kan avgöra inte motsägs av de klassiska saussureska definitionerna av begreppen synkroni och diakroni och ligger mycket nära den användning jag vill förespråka.

Tidsdimensionen i språkstadieordböcker kompliceras således ytterligare av själva språkstadiebegreppet. Den vedertagna distinktionen mellan synkroniska respektive diakroniska historiska ordböcker såsom den återgivits ovan antyder att tidsdimensionen, d.v.s. längden på den tid från vilken ordbokens skriftliga källmaterial hänför sig, är avgörande för hur materialet beskrivs. Även Ralph vill begränsa längden på det språkstadium som ska kunna beskrivas synkroniskt:

Med ’synkront stadium’ kan man enbart avse ett momentant perspektiv på språket, dvs. en idealisering, och i praktiken kan i någon mån detta språkbruk utsträckas till principiellt synkrona beskrivningar av givna språkssystem betraktade under en mycket begränsad tidsrymd. Om man med ’synkront stadium’ mera regelmässigt menar ett språkssystem iakttaget under flera hundra år, så missbrukar man Saussures knäsatta termer. (Ralph 2000:372)

Saussures mest explicita definition av begreppen synkronisk respektive diakronisk lingvistik nämner visserligen inte tidens längd men förklarar synkronisk lingvistik som studiet av systemet i ett språkstadium vars utsträckning i tid inte är den huvudsakliga avgörande faktorn, det är istället språkets begränsade förändringar under denna tid som är avgörande (Saussure 1962:140ff), vilket förvisso snarare låter som en definition av språkstadium än av synkronisk lingvistik.

Det är också definitionerna hos Saussure samt idealiserade språkstadiers avsaknad av (system)förändringar som utgör utgångspunkt för den karaktäristik av språkstadieordböcker som flera tyskspråkiga lexikografer ger uttryck för. T.ex. förespråkar Reichmann (1990a:1417) en avgränsning av språkstadiet utifrån ett antal kriterier som avser att ringa in en tidsrymd när språket är så stabilt att det kan beskrivas som

ett system. I sin strängaste form är denna typologisering av språkstadieordböcker alltså beroende av en starkt idealiserad språkstadiedefinition. I realiteten tycks dock språkstadieordböcker typologiseras som synkroniska även om de språkstadier ordböckerna behandlar inte möter dessa strikta språkstadiedefinitioner (Reichmann 1984:463–465) och i detta sammanhang har även Reichmann definierat synkroniska historiska ordböcker som beskrivande lexikon vid en viss tid (Reichmann 1984:461). Det råder ingen enighet om typologiseringen av historiska ordböcker heller bland tyskspråkiga lexikografer, men huvudsakligen är synkroniska historiska ordböcker i denna tradition liktydigt med språkstadieordböcker, medan diakroniska historiska ordböcker representeras av ordböcker av *SAOB*-typ (Reichmann 1984:460ff, 1990b:1589, Wiegand 1984:557f, van Sterkenburg 1990:1430f). Samtidigt medger dock dessa definitioner den teoretiska möjligheten att språkstadieordböcker kan vara synkroniska och/eller diakroniska.

Inte heller *NLO*:s definition av språkstadieordbok tar ställning till distinktionen synkronisk–diakronisk (men omtalar systemet, vilket skulle kunna antyda en synkronisk beskrivning) (*NLO* 1997:214f) och avsaknaden av ställningstagande indikerar att distinktionen synkronisk–diakronisk inte är konstituerande för ordbokstypen och håller följaktligen öppet för att språkstadier kan beskrivas antingen med fokus på systemet eller på förändringen.

Trots att jag vill frikoppla synkroni–diakroni-distinktionen från tidsdimensionen står det givetvis klart att olika språkstadier kan vara mer eller mindre lämpade för endera av de båda beskrivningsmetoderna och att språkstadiet i *Sdw* (grovt räknat fr.o.m. slutet av 1200-talet t.o.m. början av 1500-talet enligt handskriftsdateringarna i källförteckningen) skulle kunna vara direkt olämpligt för en synkronisk beskrivning. De språkstadiindelningar som språkhistorikerna dras med är, som Ralph (2000:370) påpekar, dock ofta resultat av andra överväganden.

4. Begreppen synkronisk respektive diakronisk – definitionsförsök

Det råder således en diskrepans mellan å ena sidan de i Norden vedertagna termerna synkronisk respektive diakronisk och å andra sidan de båda begrepp gällande olika beskrivningsmetoder som jag åsyftar. Synkronisk respektive diakronisk handlar i min mening om hur språket under ett kortare eller längre historiskt (eller samtida) språkstadium beskrivs.

Språkstadiindelningen som sådan kan som framgått väcka två diametralt skilda föreställningar. Den ena föreställningen tar fasta på språkstadiet som en tid när språket är enhetligt och kan beskrivas som ett system. Beskrivningen i språkstadieordböcker som utgår från denna språkstadiesyn benämns i brist på bättre term *synkronisk* i denna artikel. Enligt mitt synsätt behandlar en synkronisk ordbok språket som ett system och ingen hänsyn tas till att språkbrukarna använder både arkaismer och neologismer. Diakronisk markering är bara en av många diasystemati-

ska markeringar av språkstadiets variation och behandlar endast sådana ord, former, betydelser m.m. som förekommer i systemet, om än perifert. Det språkstadium språkstadieordboken beskriver kan vara kort eller långt men i det senare fallet krävs naturligtvis en högre grad av abstraktion eller idealisering i förhållande till materialet.

Den andra föreställningen tar fasta på språkstadiet som en tid när språket genomgår sådana förändringar som med fördel beskrivs tillsammans. Beskrivningen i språkstadieordböcker som utgår från denna språkstadiesyn benämns här *diakronisk*. Enligt mitt synsätt behandlar en diakronisk ordbok språkets förändring och framställer denna som ett tidsförlopp oavsett om det behandlade språkstadiet är långt eller kort. T.ex. kan en semantisk förändring eller en lexikal novation ske snabbt men ska ändå beskrivas som en process om det är förändringen som är föremål för beskrivning.

5. Synkroni och diakroni – begreppens validitet och relevans

Det är givetvis grovt anakronistiskt att utifrån strukturalistiska begrepp och termer typologisera Söderwalls ordbok, som i allt väsentligt får betraktas som rentutav prejunggrammatisk, d.v.s. snarast som en produkt av det romantiska historisk-komparativa språkvetenskapliga paradigmet. Det kan vara befogat att fundera på huruvida äldre ordböcker överhuvudtaget kan typologiseras med hjälp av nutida begrepp och termer. Dagens metalexikografer karaktäriserar således språkstadieordböcker som synkroniska eller diakroniska historiska ordböcker, men dessa båda beskrivningar behöver inte vara oförenliga. Reichmann (1984:463-465) kategoriserar några få språkstadieordböcker som både synkroniska och diakroniska och Svensén (2004:47) framställer synkroni-diakroni-distinktionen som en skala. En annan möjlighet är att *Sdw* och tidens övriga språkstadieordböcker varken är synkroniska eller diakroniska, eftersom distinktionen inte var tillgänglig för dåtidens lexikografer. Det är emellertid en alltför nihilistisk lösning. 1800-talets lexikografer saknade tillgång till flera av de typologiseringskriterier som används idag, ändå måste lexikografiska produkter från det förgångna kunna typologiseras och karaktäriseras om lexikografihistorisk forskning alls ska kunna bedrivas. Trots det anakronistiska i terminologin och de bakomliggande begreppen måste begreppsapparaten med tillhörande terminologi kunna nyttjas för att beskriva även äldre ordböcker.

Även inom lexikografen får de rätt abstrakta och principiella språkstadie-indelningsavhängiga föreställningarna metodiska konsekvenser, som Ralph (2000) resonerade om mer generellt angående språkhistoriska beskrivningar. Anhängare av den synkroniska beskrivningen utgår från att språkstadieordböcker behandlar språkstadier, vilka (i idealfallet) utgör system, som per definition ska beskrivas synkroniskt. Förespråkare för den diakroniska beskrivningen menar att eftersom språkstadieordböckerna (oftast) behandlar tidsrymder på flera hundra år under vilka språket tvivelsutan genomgår förändringar måste detta beskrivas diakroniskt. Jag vill

konkretisera typologiseringen genom ett närgånget studium av innehållet i ordböckerna själva. Det vore t.ex. belysande för lexikografins förhållande till samtidens språkvetenskap att studera vilket genomslag distinktionen synkroni–diakroni får i historiska ordböcker efter att Saussures begrepp etablerats. Förutsättningen för en sådan undersökning av de strukturalistiska historiska ordböckerna är möjligheten till en jämförelse med beskrivningar av de verkliga förhållandena i de prestrukturalistiska.

6. Konkretion: synkronisk respektive diakronisk beskrivning

Den terminologiska exercisen utgör inget självändamål. Det är intressantare hur språket beskrivs i en ordbok än vilken beteckning en eller annan lexikograf sätter på den. Därmed är vi framme vid problemets kärna nämligen relationen mellan de abstrakta typologiseringskriterierna och den konkreta språkbeskrivningen i ordboken. Frågan är: Vari består den synkroniska respektive den diakroniska beskrivningen i språkstadiordböckerna?

I figur 2 sammanfattas hur en synkronisk respektive en diakronisk beskrivning skulle kunna skilja sig åt i några för språkstadiordboken framträdande informationskategorier. En utgångspunkt utgör Reichmanns (1984:470) beskrivning av den historiska lexikografins karaktäristika, där det hävdas att diakronin återfinns i ordboksartikelns redovisning av ”Geschichte der Ausdrucksseite’ und ’Geschichte der Inhaltsseite des Wortes’, z.T. aber auch im Lemma, in den Positionen ’Morphologie/Grammatik’, ’Wortbildungsverhalten’, ’Bedeutungen’ und ’Belege’”. De synkroniska beskrivningsmetoderna ter sig sällan lika självklara som de diakroniska och Reichmanns (1984:470) presentation tar betecknande nog enbart upp den diakroniska beskrivningen, medan den synkroniska anges vara omvänd. En annan utgångspunkt är Hans Jonsson (1992) som använder termen historisk för att beskriva SAOB, men också sätter likhetstecken mellan kronologisk och historisk i sitt resonemang om SAOB:s mikrostruktur (Jonsson 1992:232). En tredje utgångspunkt är Robert E. Lewis (2004) som behandlar betydelsemomentordningen i historiska ordböcker och språkstadiordböcker (uppdelningen definieras ej). Lewis beskrivning gör de komplexa distinktionerna full rättvisa genom att först skilja på logisk respektive kronologisk (eller historisk) betydelseordning. Den logiska betydelseordningen indelas sedan i ”relational logic” (relationslogisk) respektive ”developmental logic” (utvecklingslogisk), vilket förefaller mig vara ett annat sätt att uttrycka distinktionen mellan synkroni och diakroni (utan att använda de alltför belastade termerna?). Den relationslogiska beskrivningen förevisar i Lewis återgivning klara prototypeteoretiska drag, som att betydelser kan uppstå ur flera befintliga betydelser samt att de viktigaste betydelserna anges först. (Det kan påpekas att t.ex. Geeraerts 1997 istället har förespråkats prototypeteoretisk metod för diakronisk beskrivning.) Den utvecklingslogiska beskrivningen exemplifierar Lewis med *Oxford English*

Dictionary, som i enlighet med det sena 1800-talets utvecklingsperspektiv tillämpar en (strikt) teori om regelbundenhet i semantisk förändring. Lewis poängterar dock att historiska ordböcker och språkstadieordböcker tenderar att blanda de båda beskrivningsmetoderna och att den äldre utvecklingslogiska beskrivningen alltjämt tillämpas, om än inte lika optimistiskt angående regelbundenheten.

	synkronisk beskrivning	diakronisk beskrivning
lemmat	lemmatisering på formell eller semantisk grund; explicit abstrakt (re)konstruktion som representant för idealiserat system	lemmatisering på etymologisk grund; (re)konstruerad äldsta form samt (re)konstruerad yngsta form
form- och variant- parentesen	exempel i frekvensordning	exempel på varje form anges i kronologisk ordning – rekonstruerat etymologiskt eller källans datering (text- eller handskriftsålder)
betydelsemoment- ordningen	frekvens; (psyko)logiska samband, t.ex. prototypeteoretiska betydelsekluster med centrum och periferi, d.v.s. relationslogisk ordning	kronologisk ordning – källans datering (text- eller handskriftsålder) eller rekonstruerat enligt någon teori om regelbundenheter i semantisk förändring, d.v.s. utvecklingslogisk ordning
språkprovs- ordningen	tydlighet, d.v.s. språkprovets förklaringskraft	kronologiskt inom varje betydelsemoment utifrån källans datering (text- eller handskriftsålder)

Figur 2. *Synkroni respektive diakroni i språkstadieordböcker*

I översikten i figur 2 framstår kronologi utifrån datering av former, betydelser och språkprov som den självklara diakroniska beskrivningsmetoden och det kan vara på sin plats att poängtera att sådana uppgifter i form av ren tidsfästning inte i sig utgör en diakronisk beskrivning. För detta krävs en tolkning av de daterade belägen och en framställning som fokuserar förändringsprocessen. De synkroniska beskrivningsmedlen är måhända mer svärgenomskådade än de diakroniska och frågan är hur ordboksforskaren, för att inte tala om ordboksanvändaren, avgör huruvida t.ex. former, varianter och betydelser återges i frekvensordning eller i relationslogisk eller utvecklingslogisk ordning. Det föreligger en uppenbar risk att ordboksanvändaren inte förmår tillgodogöra sig den information lexikografen med möda framställt eller

tvärtom utläser uppgifter som lexikografen aldrig avsett. Därtill kommer det faktum att lexikografen kan tillämpa olika principer beroende på ordens olika beskaffenhet och källsituation (se t.ex. Healey 2004:141).

7. Språkbeskrivningen i *Sd̄w*

För att avgöra vilken språkbeskrivningsmetod som tillämpats – synkronisk eller diakronisk – måste man således förstå lexikografens principer för t.ex. lemmats normalisering och syftet med återgivningen av former, varianter och språkprov samt principerna för betydelseindelning, -beskrivning och -ordning. Min okontroversiella hypotes är att en språkbeskrivning som syftar till att återge språket som ett system (d.v.s. synkroniskt) ser annorlunda ut än en beskrivning som syftar till att avspegla dess förändring (d.v.s. diakroniskt). Söderwall har inte meddelat sig i tryck om dylika spörsmål och ordboken är det enda till buds stående materialet för en sådan undersökning.

Här återges ett exempel på en förkortad version av en ordboksartikel i *Sd̄w*. Uteslutna är ett antal språkprov och nakna källangivelser vars citerade källor dock återges inom parentes. Flera angivelser till samma källa i samma betydelsemoment återges dock bara då dateringarna skiljer sig åt. Tillagda är dateringarna som är ungefärliga och återgivna enligt källförteckningen i *Sd̄w*. Den åtskillnad som Söderwall ibland gör mellan textens och handskriftens ålder återges så att textåldern ges inom hakparentes, även när handskriften är i original och text- och handskriftsålder sammanfaller. Tillagt är även numreringen av undermomentet.

plagha (plaagha: -ar *Lg* 809 1502; -as *VKR* 29 [1451-52]. **plägħa: -adhe** *Bil* 565 1420-50 [cirka 1270]; -ade *ib* 659 1420-50 [cirka 1270]. -ar, -adhe, -adher), *v.* [*Isl.* plága. *Mnt.* plagen. *Mlat.* plagare] 1) *eg. slá; gissla, tukta, spáka.* huru vndirsamlica hon sin licamma plagadhe *KL* 334 cirka 1400 (Övriga källor: *Su* 350 [slutet av 1400-talet], *ib* 452 1450-1510 [cirka 1450], *Bo* 106 cirka 1420 [slutet av 1300-talet]) 2) *straffa.* formogha ey at rätta owir them allir plagha (*corrigere ... aut punire*) *Bir* 3:343 1400-25 [slutet 1300-talet] (Övriga källor: *KS* (fem angivelser) 1634 [cirka 1330], *VKR* 29 [1451-52], *Ber* 62 [1480-1500], *Bir* (två angivelser) 1400-25 [slutet av 1300-talet]) 3) *straffa, hemsöka (om Gud).* plaghar waar herra . . . mannen *MB* 1:131 1430-50 [cirka 1330] (Övriga källor: *Bir* 3:451 1400-25 [slutet av 1300-talet], *Bil* 659 1420-50 [cirka 1270], *KL* 241 1385 [sannolikt något äldre], *Gr* 315 cirka 1420 [slutet av 1300-talet], *MB* 1:429 1430-50 [cirka 1330], *Bil* 565 1420-50 [cirka 1270]; *KS* 74 (181, 81) 1634 [cirka 1330]) 4) *plága, pina.* *VKR* v. cirka 1450 (?) [1373-85]. pinlica plaghas *Bo* 194 cirka 1420 [slutet 1300-talet]. (Övriga källor: *Pa* 19 1420-50 [cirka 1270]; *Bir* 1:174 cirka 1450; *Bir* 3:312, 135 1400-25 [slutet 1300-talet]) 4:1) *besvära.* at the ey warda plégħade medh fals wara ok flärd *KS* 74 (182, 81) 1634 [cirka 1330]

Av den förkortade ordboksartikeln kan utläsas att:

1. *lemmat* konstrueras till en tidig form (vilket också är den mest frekventa formen i språkproven). Mer sentida drag förekommer dock i språkproven: *-aa-*, *-å-*, *-g-*. (Homografsepareringen är inte aktuell i detta fall annat än för att skilja verbet från substantivet, men generellt i ordboken tycks en etymologisk princip ha varit styrande när formella kriterier inte räcker);
2. *formparentesen* återger (sannolikt) faktiska beläggformer, som oftast är daterbara men inte presenterade i kronologisk ordning;
3. *betydelsemomenten* är inte ordnade kronologiskt, åtminstone inte utifrån språkprovets datering. Men hur avgörs om frekvens, semantisk förändring eller (psyko)logiska samband är den ordnande principen? (Betydelsebeskrivningen är inte heller entydigt synkronisk då det knappast är den fornsvenska polysemi-strukturen som beskrivs.) Moment 1 tycks vara lånordets etymologiskt ursprungliga betydelse (p.g.a. det ovanliga "eg.") vilket antyder att artikeln är ordnad utifrån en utvecklingslogisk princip;
4. *språkproven* (och de nakna källangivelserna) anges inte heller kronologiskt, åtminstone inte utifrån källdateringen. Det är svårt att se att det skulle vara det mest belysande språkprovet som ges först (i exemplet är dessutom övriga språkprov uteslutna).

Det diakroniska inslaget är alltså inte särskilt framträdande i *Sdw*. Frågorna varför *Sdw* karaktäriseras som diakronisk och vad som gör språkbeskrivningen i en språkstadieordbok synkronisk respektive diakronisk kvarstår. Kräver en synkronisk framställning diasystematisk markering av systemets variation? Är det den etymologiserande (re)konstruktionen av lemmats form eller kanske upplysningarna i den s.k. etymologiparentesen som anses göra framställningen diakronisk? Det förefaller osannolikt. Redovisningen av variationen är inte konstituerande för en synkronisk beskrivning eftersom det är möjligt att ignorera variationen och bara presentera det därur abstraherade och idealiserade systemet, som självfallet inte ska uppfattas som en realitet utan just som en beskrivning. Däremot är redovisningen av förändringen konstituerande för en diakronisk beskrivning. Det är svårt att se att t.ex. ett (implicit) etymologiskt (re)konstruerat lemma tillsammans med upplysningar om motsvarigheter i besläktade språk skulle tillhandahålla tillräcklig information om förändringen i källspråket för att framställningen skulle betraktas som diakronisk.

Naturligtvis tillåter inte en enskild ordboksartikel några slutsatser om den eventuella synkroniska eller diakroniska beskrivningsmetoden i en hel ordbok. Inte heller i en mycket begränsad undersökning av åtta verb, av vilka *plagha* är ett, med fyra numrerade betydelsemoment och med en konkret betydelse, har jag kunnat utläsa någon återkommande framställningsprincip, t.ex. av det tidstypiska slaget: konkret före abstrakt, generell före specifik, bokstavlig före metaforisk o.s.v. (jfr Lewis 2004:153 och Nerlich 1992). För att kunna utläsa eventuella mönster i t.ex. bety-

delseordningen i *Sdw* skulle ett mycket större material behöva granskas. I en sådan undersökning vore det också önskvärt att låta ingå semantiska ordgrupper som t.ex. verb för verbal kommunikation eller egen förflyttning (se t.ex. Viberg 1992).

Ovan hävdades att ordbokstypologisering bör ske utifrån en ingående granskning av själva ordboken, men också ordboksexterna argument måste tillåtas. K.F. Söderwall har, av förståeliga skäl, ingen stor produktion utöver ordboken men den tidiga skriften *Hufvudepokerna af svenska språkets utbildning* (1870) äger särskilt intresse i en diskussion om lexikografens eventuella syn på synkroni–diakroni-distinktionen. I denna skrift indelar Söderwall den svenska språkhistorien i fyra epoker inspirerade av dansken N.M. Petersens indelning. Söderwall skriver: ”Genom att angifva hufvudepokerna af denna utbildning skola vi söka lemna en öfversigt af förändringarnas beskaffenhet och följd” (Söderwall 1870:[1]) vilket förefaller rätt diakroniskt inriktat och det är också den diakroniska beskrivningen av förändringarna under varje epok som präglar framställningen, samtidigt som olikheterna mellan språket i de olika epokerna också behandlas. Även lexikografens övriga språkvetenskapliga publikationer kan således belysa hans benägenhet att beskriva språket synkroniskt eller diakroniskt även om han inte har publicerat något metalexikografiskt arbete.

8. Konklusion

Den enda slutsats jag kan dra är att den här förespråkade distinktionen mellan en synkronisk och en diakronisk beskrivningsmetod i språkstadieordböcker svårligen låter sig benämnas med detta termpar, som blivit alltför belastat och därtill redan är upptaget för att göra en annan distinktion i den nordiska lexikografiska terminologin. De av Lewis (2004) lanserade termerna relationslogisk och utvecklingslogisk å andra sidan utgör inget fullgott alternativ eftersom de bara täcker en delaspekt av hela det beskrivningskomplex som det vore önskvärt att distinktionen omfattade.

Definitionen av de lexikografitypologiska begreppen synkroni respektive diakroni förtjänar en fördjupad behandling eftersom de för det första belyser förutsättningarna för att bedriva lexikografihistorisk forskning, d.v.s. huruvida metalexikografer kan använda dagens begreppsapparat för att typologisera äldre ordböcker. För det andra belyser ovanstående resonemang förhoppningsvis behovet av koppling mellan teori och praktik. Det kan ibland vara motiverat att fråga om typologiseringarna är gjorda utifrån metalexikografernas teoretiska hemvist eller om de är gjorda utifrån ordböckernas faktiska form och innehåll. Jag är inte i första hand intresserad av terminologin som sådan eller av att kritisera vedertagna definitioner. Jag efterlyser snarare klarhet i begreppen synkroni och diakroni i den historiska lexikografien då och nu eftersom det är viktigt att förstå enligt vilka principer en ordbok beskriver språket för att man som ordboksanvändare ska kunna veta vilken information som faktiskt kan utläsas ur ordboken.

Frågan varför Söderwalls medeltidsordbok karakteriseras som diakronisk har varit utgångspunkten för denna artikel sprungen ur den lexikografihistoriska undersökning av *SdW* som utgör mitt avhandlingsarbete. Utifrån det perspektivet finns all anledning att föra samman definitionerna av synkroni respektive diakroni och en vetenskapshistorisk diskussion med en titt på ordboken. I ett vidare perspektiv kan däremot synkroni–diakroni–distinktionens relevans ifrågasättas. De båda beskrivningsmetoderna har så olika förutsättningar att det inte är självklart att se dem som varandras motsatser eller ens som grader på samma skala. Synkroni är en systembeskrivning utan tidsdimension medan en diakronisk beskrivning är en tolkning som framställer variationen i materialet som en förändringsprocess över tid. Som en konsekvens av ovan förda resonemang om svårigheterna med att utläsa huruvida en sådan tolkning har gjorts och i så fall enligt vilka principer uppstår en grundläggande fråga: Är det lexikografins uppgift att bidra till den diakroniska språkbeskrivningen? Eller annorlunda uttryckt: Vad är egentligen syftet med historiska ordböcker?

Litteratur

Ordböcker:

NLO = *Nordisk leksikografisk ordbok*. (Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi. Skrift nr. 4). 1997. Oslo: Universitetsforlaget.
 Söderwall, K.F. 1884-1918: *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*. (*Supplement 1925-1973*). Stockholm: Svenska fornskriftsällskapet.

Annan litteratur:

Bandle, Oskar 2002: Diachrony and synchrony in Nordic language history. I: Oskar Bandle m.fl. (red.): *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages 1*. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 22). Berlin/New York: Walter de Gruyter, 25-30.
 Geeraerts, Dirk 1997: *Diachronic Prototype Semantics. A Contribution to Historical Lexicology*. (Oxford Studies in Lexicography and Lexicology) Oxford: Clarendon.
 Healey, Antonette diPaolo 2004: Polysemy and the Dictionary of Old English. I: J. Coleman & A. McDermott (red.): *Historical Dictionaries and Historical Dictionary Research. Papers from the International Conference on Historical Lexicography and Lexicology, at the University of Leicester, 2002*. (Lexicographica. Series Maior 123). Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 137-147.
 Jonsson, Hans 1992: De stora historiska ordböckernas särart. I: Ruth Vatvedt Fjeld (red.): *Nordiske studier i leksikografi. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden 28.-31. mai 1991*. (Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi. Skrift nr. 1). Oslo: Nordisk forening for leksikografi, 231-234.
 Lewis, Robert E. 2004: Aspects of Polysemy in the Middle English Dictionary. I: J. Coleman & A. McDermott (red.): *Historical Dictionaries and Historical Dictionary Research. Papers*

- from the International Conference on Historical Lexicography and Lexicology, at the University of Leicester, 2002. (Lexicographica. Series Maior 123). Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 149-156.
- Nerlich, Brigitte 1992: *Semantic Theories in Europe 1830-1930. From Etymology to Contextuality*. (Amsterdam studies in the theory and history of linguistic science. Series III, Studies in the history of the language sciences 59). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Ralph, Bo 2000: Vanans makt i svensk språkhistoriebeskrivning. I: Lars-Erik Edlund (utg.): *Studier i svensk språkhistoria 5. Förhandlingar vid Femte sammankomsten för svenska språkets historia Umeå 20-22 november 1997*. Umeå: Institutionen för litteraturvetenskap och nordiska språk vid Umeå universitet, 360-379.
- Reichmann, Oskar 1984: Historische Lexikographie. I: Werner Besch, Oskar Reichmann, Stefan Sonderegger (utg.): *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung 1*. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 2). Berlin/New York: Walter de Gruyter, 460-492.
- Reichmann, Oskar 1990a: Das Sprachstadienwörterbuch I: Deutsch. I: Franz Josef Hausmann m.fl. (utg.): *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie 2*. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 5.) Berlin/New York: Walter de Gruyter, 1416-1429.
- Reichmann, Oskar 1990b: Formen und Probleme der Datenerhebung I: Synchronische und diachronische historische Wörterbücher. I: Franz Josef Hausmann m.fl. (utg.): *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie 2*. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 5). Berlin/New York: Walter de Gruyter, 1588-1611.
- de Saussure, Ferdinand [1916] 1962: *Cours de linguistique générale*. Paris: Payot.
- van Sterkenburg, Piet 1990: Das Sprachstadienwörterbuch II: Niederländisch. I: Franz Josef Hausmann m.fl. (utg.): *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie 2*. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 5.) Berlin/New York: Walter de Gruyter, 1430-1435.
- Svensén, Bo 2004: *Handbok i lexikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. (Andra, omarbetade och utökade upplagan). Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Söderwall, K.F. 1870: *Hufvudepokerna af svenska språkets utbildning*. Lund: C.W.K. Gleerups förlag.
- Viberg, Åke 1992: Universellt och språkspecifikt i det svenska ordförrådets organisation. I: *Tijdschrift voor Skandinavistiek* 13:2, 17-58.
- Wiegand, Herbert Ernst 1984: Prinzipien und Methoden historischer Lexikographie. I: Werner Besch, Oskar Reichmann, Stefan Sonderegger (utg.): *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung 1*. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 2). Berlin/New York: Walter de Gruyter, 557-620.